

ქ. ჭკუასელი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, განათლების მეცნიერებათა დეპარტამენტი, პედაგოგიკის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

სწავლების ზოგადპედაგოგიკური და დიდაქტიკური პრინციპები

მოზარდი თაობის სწავლისა და აღზრდის ურთულესი პროცესის განხორციელების საქმეში უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება მოქმედების იმ **მიმართულებას, იმ ამოსავალ დებულებებს**, რომლითაც ვხელმძღვანელობთ მუშაობის პროცესში. სწორედ ამ სახელმძღვანელო დებულებებს ვუწოდებთ სწავლების პრინციპებს. სიტყვა პრინციპი წარმოდგება ლათინური სიტყვა **principum**-იდან (**საფუძველი, საწყისი**) და ნიშნავს **სახელმძღვანელო დებულებას, ძირითად წესს, ძირითად მოთხოვნას ამა თუ იმ მოქმედებისას**. მაშასადამე, ზოგადპედაგოგიკური და დიდაქტიკური პრინციპები ამოსავალი, დასაყრდენი და სახელმძღვანელო დებულებებია სწავლებისა, რომელთა გათვალისწინების გარეშე, შეუძლებელია სასწავლო პროცესის წარმართვა. ზოგადპედაგოგიურ პრინციპებს ხშირად ზოგადპედაგოგიკურ საფუძვლებსაც უწოდებენ, რადგან ეს ის პრინციპებია, რომელთა გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელია არა თუ წარმატებული სწავლება, არამედ, საერთოდ სწავლების პროცესის განხორციელება. დიდაქტიკური პრინციპები კი ის პრინციპებია, რომელთა გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელია **წარმატებული** სწავლების, მისი მაღალი ეფექტურობის მიღწევა.

ზოგადპედაგოგიკურ პრინციპებად დიდაქტიკაში მიჩნეულია **აღმზრდელობითი სწავლების პრინციპი და მოსწავლის ასაკობრივი განვითარების გათვალისწინების პრინციპი**, რომელსაც **მისაწვდომობის პრინციპსაც** უწოდებენ ხოლმე ლიტერატურაში.

დიდაქტიკური პრინციპებია - თვალსაჩინოების, შეგნებულობისა და აქტიურობის, ცოდნის სისტემატურობისა და სწავლების თანმიმდევრობის, ცოდნის მტკიცედ შეთვისებისა და გამეორების, თეორიისა და პრაქტიკის ერთიანობის, მოსწავლისადმი ინდივიდუალური მიდგომის პრინციპები. განვიხილოთ თითოეული მათგანი.

ადმზრდელობითი წავლების პრინციპი. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეს პრინციპი ზოგადპედაგოგიკური პრინციპია. ზოგადპედაგოგიკური პრინციპები კი სწავლების ამოსავალი და დასარყდენი დებულებებია, საფუძველთა საფუძველია, რომელთა გათვალისწინების გარეშე საერთოდ ვერ განხორციელდება სწავლების პროცესი. როგორც ცნობილია, აღზრდა პიროვნების ფორმირების პროცესია, რომელიც სწავლებისა და განათლების გზით ხორციელდება. სწავლებისა და განათლების პროცესებით ხდება მოზარდის თანდაყოლილი უნარების განვითარება, პიროვნების გონებრივი, ფიზიკური, ზნეობრივი და ესთეტიკური აღზრდა. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ სწავლების პროცესი გარდუვალად იწვევს მოზარდში ადმზრდელობით გავლენებს, რომ არ არსებობს სწავლების პროცესი ადმზრდელობითი გავლენების გარეშე. სამართლიანად წერდა კ. უშინსკი, რომ სწავლა „აღზრდის მთავარი ორგანოა“. მაშესადამე, სწავლა თვითაა ადმზრდელობითი ხასიათის. ადმზრდელობით ფუნქციებს სწავლება თავისთავში მოიცავს და იგი არაა მასში შეტანილი გარედან, სუბიექტისაგან. სუბიექტმა - მასწავლებელმა თუ ადმზრდელმა, როგორადაც არ უნდა მოინდომოს გამორიცხოს სწავლებიდან მისი ადმზრდელობითი გავლენები, იგი ამას ვერ მოახერხებს, შეძლებს მხოლოდ ამ გავლენის შესუსტებას. მიმართულების მიცემას, რადგან, როგორც აღვნიშნეთ, სწავლება თვითონაა ადმზრდელობითი ხასიათის, იგი მას თავისთავში ატარებს. ამიტომ სწავლებისთვის ადმზრდელობითი ბუნების ჩამოშორება, წართმევა შეუძლებელია და ეს (პირობითად რომ დავუშვათ) შესაძლებელი რომ იყოს, მაშინ სწავლებაც აღარ იარსებებდა.

სწავლების პროცესში მოსწავლე არა მხოლოდ ცოდნას იძენს, არამედ მას უყალიბდება ჩვევები, შეხედულებანი, ინტერესები, უყალიბდება მსოფლმხედველობა, ეს კი უკვე მისი აღზრდაა. მასწავლებელს, კიდევ რომ სურდეს გამორიცხოს სწავლების ადმზრდელობითი გავლენები, იგი ამას ვერ შეძლებს, რადგან ცოდნის მიღების პროცესში თავისთავად აღიზრდება მოსწავლე. სხვაზე რომ არაფერი ვთქვათ, ცოდნის შეძენის პროცესი თავისთავად იწვევს აზროვნების უნარის განვითარებას, ეს კი უკვე აღზრდაა. ცოდნის შეძენის პროცესი თავისთავად მოქმედებს ბავშვის ფიზიკურ მდგომარეობაზე, ფსიქიკურ ძალებზე, რაც, ცხადია, აღზრდის ფუნქციაა.

მხოლოდ ასეთია სწავლების ბუნება და თუ ჩვენ ის სწორად გვესმის, მაშინ სწავლების ამ **ბუნებაზე დაყრდნობით საგანგებოდ ვგეგმავთ** ადმზრდელობით ზეგავლენას, მას ჩვენთვის სასურველ მიმართულებას ვაძლევთ და ვაძლიერებთ

სწავლების აღმზრდელობით ფუნქციებს, ჩვენი მიზანდასახულობისამებრ ვიყენებთ მას. ჩვენ უნდა გავაძლიეროთ და ჩვენთვის საჭირო მიმართულებით წარმართოთ სწავლების აღმზრდელობითი გავლენები (გონებრივი, ზნეობრივი, ესთეტიკური, ფიზიკური და შრომითი აღზრდისათვის). სწავლების ამგვარი ბუნებიდან გამომდინარე, ცხადი ხდება, რომ აღმზრდელობითი გავლენების ჩვენთვის სასურველი მიმართულებით წარმართვაში, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება სასწავლო მასალის შინაარსს (რას ვასწავლით), სწავლების მეთოდებს (როგორ ვასწავლით) და, რაღა თქმა უნდა, მასწავლებლის პიროვნებას, მის მსოფლმხედველობას (ვინ ასწავლის). მასწავლებელია სწორედ ის ძირითადი წარმმართველი და მარეგულირებელი (სამწუხაროდ ზოგჯერ გაუცნობიერებლად) აღმზრდელობითი ზეგავლენებისა, რომლის მეშვეობითაც ხდება მოზარდის პიროვნების ჩამოყალიბება, მისი ინტერესების, უნარ-ჩვევების, მიდრეკილებები და საერთოდ მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბება.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულიდან ნათელია, რომ სწავლების აღმზრდელობითი ბუნება, ერთი მხრივ, ობიექტურად არსებული კანონზომიერებაა, ხოლო მეორე მხრივ, მასწავლებლის პრინციპული პოზიციია, რომელსაც იგი რეალიზაციას უკეთებს თავისი პედაგოგიური მოღვაწეობის პროცესში, ამდენად, აუცილებელია, რომ მასწავლებელი, როგორც აღმზრდელი და როგორც პიროვნება, არასოდეს ივიწყებდეს დიდი პედაგოგის კ. დ. უშინსკის სიტყვებს, რომ „აღმზრდელის პიროვნების გავლენა მოზარდზე, წარმოადგენს იმ აღმზრდელობითს ძალას, რომელსაც ვერ შესცვლის ვერც სახელმძღვანელოები, ვერც მორალური სენტენციები, ვერც დასჯისა და წახალისების სისტემა... იგი მზის ნოყიერი სხივია, რომელსაც ვერ შესცვლის ვერაფერი“. ამდენად, განათლების სისტემისა და სკოლის უძირითადესი ამოცანაა შეიარაღდეს ისეთი მასწავლებლებითა და აღმზრდელებით, რომელთაც კარგად აქვთ გაცნობიერებული სწავლების ეს ბუნება და სასწავლო აქტივობებს განათლების მიზნის შესაბამისად გეგმავენ.

ამიტომ, რომ ამ პრინციპის განუხორციელებლად შეუძლებელია სკოლის ნაყოფიერი მუშაობა, კიდევ მეტი, სკოლის მიზანდასახულობის განხორციელება.

მოსწავლის ასაკობრივი განვითარების გათვალისწინება სწავლების პროცესში, მისაწვდომობის პრინციპი. ეს პრინციპიც ზოგადპედაგოგიკური პრინციპია, მამასადამე, მისი გათვალისწინების გარშე შეუძლებელია სწავლების პროცესის წარმართვა. ამ პრინციპის გათვალისწინება მოითხოვს, რომ სწავლება აგებული იყოს მოსწავლის

რეალურ ასაკობრივ შესაძლებლობებზე, რათა მან შეძლოს მასალის ათვისება და მის ნიადაგზე შინაგანი ძალების განვითარება. მოსწავლის ფსიქიკური და ფიზიკური ძალების განვითარება სწორედ მისი ასაკის შესაბამის სასწავლო პროცესებზეა დამოკიდებული. ამასთან, მნიშვნელოვანია, რომ მოსწავლე არ გადაიტვირთოს ფიზიკურად და ფსიქიკურად, რაც უარყოფითად აისახება მის ჯანმრთელობაზე. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, თუ გვსურს მივადწიოთ სწავლების პროცესში დასახული ამოცანების განხორციელებას, აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ მოსწავლეთა ფსიქო-ფიზიკური განვითარების დონე, მათი უნარები და ძალები. ამის გარეშე შეუძლებელია განხორციელდეს მისაწვდომობა სწავლებაში, რაც სწავლების ერთ-ერთ ზოგადპედაგოგიკურ საფუძველს წარმოადგენს. ფსიქოლოგიურმა მეცნიერებამ, აღზრდის თეორიამ და პრაქტიკამ სავსებით დაასაბუთა მოსწავლის ფსიქო-ფიზიკური განვითარების დონის გათვალისწინების აუცილებლობა. მაგალითად, თუ მასწავლებელი მაღალ კლასებში გაკვეთილს ატარებს ლექციური მეთოდით, მან იცის, რომ ამ ასაკში ეს მეთოდი სავსებით მისაღებია, რადგან მოსწავლეებს უკვე ჩამოყალიბებული აქვთ აბსტრაქტული აზროვნების და დამოუკიდებელი განსჯის უნარი. მაგრამ ამ მეთოდით გაკვეთილის ჩატარება 7-10 წლის მოსწავლეებში ყოვლად გაუმართლებელია, რადგან ამ ასაკში მოსწავლეებში ჯერ არ არის ფორმირებული აზროვნების ზემოთ დასახელებული სახე, მათ არ შეუძლიათ ყურადღების ხანგრძლივი კონცენტრირება ამა თუ იმ პრობლემაზე, არ შეუძლიათ ლექციის შესაბამისი ჩანაწერის წარმოება. ე. ი. ლექციური მეთოდით სწავლება ამ ასაკის ბავშვებში არა თუ არაეფექტურია, არამედ საერთოდ შეუძლებელიცაა. ცხადია, ამდაგვარი, და უფრო თვალსაჩინო უამრავი მაგალითის მოტანა შეიძლება. გამომდინარე ზემოთ ნათქვამიდან, გასაგებია, რომ სასწავლო გეგმები, პროგრამები და სახელმძღვანელოები აუცილებლად აგებული უნდა იყოს ამ პრინციპის გათვალისწინებით. წინააღმდეგ შემთხვევაში სწავლების პროცესი აზრს დაკარგავს.

ამასთან, ცნობილია, რომ სწავლების შინაარსი და ამოცანები მოითხოვს შესაბამისობას საზოგადოების განვითარების დონესთან, რაც აისახება სასწავლო პროგრამებში. ამ შემთხვევაში არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ძალზე გართულებული მასალა აქვეითებს მოსწავლის მოტივაციას სწავლისადმი, იწვევს ნებელობითი ძალების შესუსტებას, მოსწავლის შრომისუნარიანობის დაქვეითებას და მის გადაღლას. მაგრამ, ამავე დროს, მისაწვდომობის პრინციპების გათვალისწინება არავითარ შემთხვევაში არ

ნიშნავს იმას, რომ სასწავლო მასალა ძალზე მარტივი და ელემენტარული იყოს, რადგან ამ შემთხვევაშიც ეცემა მოსწავლის ინტერესი სწავლისადმი, არ ხდება მისი შრომისუნარიანობის განვითარება.

ასაკობრივი განვითარების გათვალისწინების პრინციპს სწავლებაში ჯერ კიდევ ძველი ბერძნები იყენებდნენ. პირველად ბავშვისა და მოზარდის განვითარების ასაკობრივი პერიოდიზაციის მცდელობას არისტოტელესთან ვხვდებით. მან, იმდროინდელი ბერძნული აღზრდის სისტემის საფუძველზე, მოზარდის განვითარების ასაკები შვიდწლიან ციკლებად დაჰყო და, შესაბამისად, სწავლის დაწყების თარიღად 7 წლის ასაკი დაასახელა.

დიდმა სლავმა პედაგოგმა, პედაგოგიკის მეცნიერების ფუძემდებელმა იან ამოს კომენიუსმა არა მარტო ზოგადდიაქტიკური თვალსაზრისით დააყენა და გააშუქა ეს საკითხი, არამედ თავისი ცნობილი ბუნებისშესაბამისობის პრინციპის საფუძველზე დაასაბუთა სასკოლო სისტემის აგების აუცილებლობა ბავშვის ასაკობრივი განვითარების შესაბამისად. კომენიუსმა მოზარდის განვითარების ასაკობრივი პერიოდები ექვსწლიან ციკლებად წარმოადგინა - დაბადებიდან 6 წლამდე - ბავშვობა, დედობრივი სკოლა; 6-დან 12 წლამდე - ყრმობა, მშობლიური ენის სკოლა, დაწყებითი განათლება; 12-დან 18 წლამდე სიჭაბუკე, ლათინური ენის სკოლა, გიმნაზიის პერიოდი; 18 წლიდან 24 წლამდე მოწიფულობა, აკადემიებისა და მოგზაურობის პერიოდი

საქართველოში ბავშვისა და მოზარდის ასაკობრივი პერიოდიზაცია დიდმა საზოგადო მოღვაწემ და სწავლულმა, „სიტყვის კონისა“ და „სიბრძნე სიცრუისას“ ავტორმა, სულხან-საბა ორბელიანმა მოგვცა. მან მოზარდის ასაკი 5 წლიან ციკლებად, და შესაბამისად, ჩვილობის, უსუარობის, ნინველობისა და ყრმობის განვითარების საფეხურები გამოჰყო.

აღსანიშნავია იაკობ გოგებაშვილის დამოკიდებულება ასაკობრივი განვითარების ღონესთან დაკავშირებით - „საზოგადოდ ბავშვის ჩვილ და სუსტ გონებას ერთსა და იმავე დროს მხოლოდ ერთი სიძნელის ატანა შეუძლიან. თუ მას ერთად დააწყებინებ ორს ან სამს საქმესა, ადვილათ შეიძლება მას გონება ჩაწყდეს და დაუმახინჯდეს.

ამიტომ პედაგოგიკაში არსებობს ერთი კანონი, რომელიც ამგვარად გამოიხატება:

ერთბამად ბავშვს მიეცეს მარტო ერთი სიძნელე“ (ი.გოგებაშვილი, რჩეული

პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. I. გვ. 44); ან კიდევ, „ბავშვის გონება კარგა ხანი ნორჩი და სუსტია, იმას შეუძლიან აიტანოს მხოლოდ მსუბუქი შრომა. როცა მაგვარი შრომით

გონება გაიდვიძებს და შემაგრდება, მაშინ მძიმე შრომის ატანასაც შეიძლება. ეს არის ბუნების კანონი და დაუსჯელად არ დარჩება ის, ვინც ამას ეწინააღმდეგება.

(ი.გოგებაშვილი, რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. VI გვ. 5)

სწავლა-აღზრდის პროცესში მოსწავლეთა ასაკობრივი განვითარების თავისებურებათა გათვალისწინების საკითხის დამუშავებაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს კ.დ. უშინსკის მოძღვრებას, რომელსაც თავისი მნიშვნელობა დღესაც არ დაუკარგავს. უშინსკის ამოსავალი დებულებაა: „თუ გვსურს აღვზარდოთ ადამიანი ყოველმხრივ, ასევე ყოველმხრივ უნდა შევისწავლოთ იგი:.. უშინსკი ბავშვის პიროვნებისადმი ჰუმანური დამოკიდებულების სწორუპოვარ პედაგოგიურ დებულებას იძლევა, როცა წერს: „ბავშვი არა მარტო ემზადება ცხოვრებისთვის, არამედ იგი უკვე ცხოვრობს. ამ ცხოვრებას თავისი უფლებები და მოთხოვნილებები აქვს“.

უშინსკის ძირითადი მოთხოვნები სწავლების პროცესში მოსწავლეთა ასაკობრივი განვითარების თავისებურებათა გათვალისწინების თვალსაზრისით შემდეგია:

პირველი: სწავლა უნდა იწყებოდეს სათანადო ასაკში: „თუ ბავშვს სწავლას აწყებიან უფრო ადრე - წერს უშინსკი, - ვიდრე ის საამისოდ მომწიფდებოდეს ან ასწავლით ისეთ საგანს, რომლის შინაარსი მის ასაკს არ შეეფარდება, მაშინ მის ბუნებაში აუცილებლად წააწყდებით ისეთ დაბრკოლებებს, რომელთა გადალახვა მხოლოდ დროს შეუძლია და რაც უფრო მეტ სიმტკიცეს გამოიჩენთ ამ დაბრკოლებათა გადალახვისათვის ბრძოლაში, იმდენად უფრო მეტ ზიანს მოუტანთ თქვენს მოსწავლეს“. აქედან გამომდინარე, უშინსკის ურყევ პედაგოგიურ კანონად მიაჩნდა შესაბამისობა სასწავლო ამოცანის სიძნელესა და თვის მოსწავლის ძალ-ღონესა და შესაძლებლობას შორის. ის საჭიროდ თვლიდა, რომ „მოსწავლეს ეძლეოდეს სწორედ ისეთი მოცულობის მასალა, რომლის დაძლევისადაც შესძლებენ მისი ნორჩი ძალები“.

მეორე: სწავლა ბავშვისათვის უნდა წარმოადგენდეს სიძნელეს, მაგრამ ისეთ სიძნელეს, რომლის დაძლევის უნარიც მას შესწევს. უშინსკის სამართლიანი მოთხოვნაა „სწავლაში ადგილი არ უნდა ჰქონდეს არც გადაჭარბებულ დაძაბულობას და არც გადაჭარბებულ სიადვილეს“. მისი აზრით, „გამართობელი სწავლა აძაბუნებს მოსწავლეს, ნაცვლად იმისა, რომ ის მტკიცე იყოს“, „ჩვენს დროში - წერს უშინსკი, - ხშირად შიშობენ არ დააფრთხონ ბავშვი მეცნიერების ნაღმით; მაგრამ უფრო იმის უნდა გვემინოდეს, რომ არ შევაძულოთ მას მეცნიერება და არ შევაჩვიოთ - ადვილად მოეკიდოს და აბუჩად აიგდოს ის:.. ამასთანავე, უშინსკი გვაფრთხილებს, რომ

„სწავლებაში სიძნელის ძებნა მხოლოდ თვით სიძნელისათვის უდიდესი უგუნურება იქნებოდა“.

მესამე: სწავლება უნდა რთულდებოდეს და ფართოვდებოდეს მოსწავლის საერთო განვითარებასთან ერთად იმ საფუძველზე, რომ მოსწავლე, ერთი მხრივ, არ დუნდებოდეს, ხოლო მეორე მხრივ, არ ვიწვევდეთ მისი ძალების ზედმეტად დაძაბულობას და განვითარების შეფერხებას. ადამიანმა არ უნდა გაიწყვიტოს ილაჯი გონებრივ მუშაობაში, ასევე აუცილებელია, რომ მან არ მიაძინოს, არ მოაღუნოს თავისი ძალები, აუცილებელია მიაჩვიოს მუშაობას“, - წერს უშინსკი.

მეოთხე: სწავლება უნდა წარიმართოს ისეთი მიმართულებით, რომ იგი ხელს უწყობდეს მოსწავლეში მაღალი ზნეობრივი მხარეების აღზრდას მისი ძალებისა და საერთო განვითარების დონის გათვალისწინებით, მის შესაბამისად. ამ მხრივ უშინსკი ადამიანის ფორმირებისას განსკუთრებით საპასუხისმგებლო პერიოდად თვლის ასაკს 16-დან 22-23 წლამდე, როცა „მთავრდება პერიოდი ცალკეულ შეხედულებათა ჩამოყალიბებისა“, როცა უმთავრესად ხდება „ადამიანის ხასიათის გამოკვეთა“.

უშინსკი სწავლებაში ბუნების შესაბამისობის განხორციელებისათვის აუცილებლად თვლიდა სწავლების აგებას ფსიქოლოგიისა და ანატომია-ფიზიოლოგიის მეცნიერულ მონაცემთა გათვალისწინებით. ამ ამოცანას ძირითადად ემსახურება მისი კლასიკური შრომა „ადამიანი როგორც აღზრდის საგანი“.

უშინსკის ამ დებულებებს აქტუალური პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს სკოლის სასწავლო-სააღმზრდელო პრაქტიკისათვის.

განსაკუთრებული ხედავს აქვს ასაკობრივი თავისებურებების გათვალისწინების საკითხზე სწავლებისა და აღზრდის პროცესში მეოცე საუკუნის დიდ ქართველ ფსიქოლოგს დიმიტრი უზნაძეს, რომელმაც მოზარდის განვითარების პერიოდებად დაყოფას სოციალური გარემოსა და ბიოლოგიური წანამდვრების მთლიანობა დაუდო საფუძვლად. უზნაძისათვის მოზარდის განვითარების განმაპირობებელი ფაქტორი სწორედ ბავშვის **ბუნებრივი ასაკობრივი მონაცემებისა** და მათი შესატყვისი **სოციალური გარემოს** ურთიერთშემოქმედების პროცესია, უზნაძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ბავშვის განვითარება მხოლოდ შინაგანისა და გარეგანის არსებითი **კონციდენციის** ნიადაგზეა შესაძლებელი. განვითარება მაშინაა შესაძლებელია, თუ გარემოს ზემოქმედება მხოლოდ ცოცხალი ორგანიზმის შინაგან ძალთა განვითარების მოცემულ დონეს შეესატყვისება. შესაბამისად, უზნაძემ შემოიტანა **ასაკობრივი**

გარემოს ცნება, რომელსაც სოციუმი არეგულირებს მოზარდის შინაგანი, ასაკობრივი მონაცემების საფუძველზე. სწორედ აღმზრდელის მიერ ორგანიზებული ასაკობრივი გარემო უწყობს ხელს მოზარდის შინაგან ძალთა განვითარებას. მაშასადამე, ასაკობრივ გარემოს სათანადო ასაკის შინაგან შესაძლებლობათა დონე განსაზღვრავს. „ერთი მხრივ, ბავშვის ძალთა განვითარება მასზე მოქმედ ასაკობრივ გარემოზეა დამოკიდებული, ხოლო, მეორე მხრივ, პირიქით, თვითონ ასაკობრივი გარემოს შინაარსი ბავშვის ძალთა განვითარების დონით განისაზღვრება“ [დ. უზნაძე, ბავშვის ფსიქოლოგია, 2003, გვ. 35–36].

რამდენადაც თითოეულ ასაკს გარკვეული სპეციფიკური თავისებურებები ახასიათებს, ცხადია, ასაკობრივი გარემოც ამდენად გარკვეული და სპეციფიკური უნდა იყოს. გამომდინარე აქედან, დ. უზნაძე, ასაკობრივ პერიოდიზაციას, ამა თუ იმ პერიოდისათვის დამახასიათებელი ასაკობრივი გარემოს თავისებურებებს უდებს საფუძვლად. შესაბამისად, გამოჰყოფს დედის მუცლის, ახალშობილობის, დედის ძუძუს, აღრეული ბავშვობის ხანას, სკოლის წინარე პერიოდს, პირველ, საშუალო და უფროს სასკოლო პერიოდს.

მისაწვდომობის პრინციპის განხორციელებისათვის პრაქტიკაში აუცილებელია მასწავლებელმა მკაცრად დაიცვას სასწავლო პროგრამა, არ დაუშვას მოსწავლის გადატვირთვა არაპროგრამული მასალით (ეს, რასაკვირველია, არ ეხება ყველა მოსწავლეს, გასათვალისწინებელია ინდივიდუალური მიდგომა), რაციონალურად უნდა დაგეგმოს სწავლების ტემპი, განსაკუთრებული ყურადღებით უნდა მოეკიდოს საშინაო დავალების ნორმირებას. წინააღმდეგ შემთხვევაში სწავლების პროცესი განუხორციელებელი დარჩება მოსწავლეთა აბსოლუტური უმრავლესობისათვის.

დიდაქტიკური პრინციპები. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დიდაქტიკური პრინციპი არის ისეთი პრინციპი, რომლის გათვალისწინების გარეშე ვერ განხორციელდება წარმატებული სწავლება. დიდაქტიკური პრინციპებია: თვალსაჩინოების პრინციპი, შეგნებულობისა და აქტიურობის პრინციპი, ცოდნის სისტემატურობისა და თანმიმდევრობის პრინციპი, თეორიისა და პრაქტიკის ერთიანობის პრინციპი, ცოდნის მტკიცედ შეთვისებისა და გამეორების პრინციპი, ინდივიდუალური მიდგომის პრინციპი. პირველი ოთხი პრინციპი ემსახურება უშუალოდ სწავლებას, ხოლო მეხუთე პრინციპი -

ნასწავლის განმტკიცებასა და დამახსოვრებას. რაც შეეხება მოსწავლისადმი ინდივიდუალური მიდგომის პრინციპს, მისი გათვალისწინება სავალდებულოა მთლიან სასწავლო პროცესში, როგორც ცოდნის გადაცემის, ისე შეთვისებისა და შეფასების პროცესებში. რადგანაც დიდაქტიკური პრინციპები სწავლების პროცესის სახელმძღვანელო, ამოსავალი დებულებანია, ხოლო სწავლების პროცესის არსი, მისი კანონზომიერების საკითხი, უპირველ ყოვლისა, უკავშირდება შემეცნების პროცესის არსს და მის კანონზომიერებას (სწავლება შემეცნების სპეციფიკური სახეა და მას საქმე აქვს სინამდვილის ასახვასთან ადამიანის - ამ შემთხვევაში მოსწავლის-ცნობიერებაში), ამიტომ ცხადია, დიდაქტიკური პრინციპების მეთოდოლოგიურ საფუძველს, შემეცნების თეორია უნდა წარმოადგენდეს. სწორედ ამ თვალსაზრისით, ამ მიდგომით განვიხილოთ თითოეული ზემოთ დასახელებული პრინციპი.

თვალსაჩინოების პრინციპი. ადამიანის მიერ სამყაროს შემეცნების პირველწყაროს წარმოადგენს რეალური საგანი ან მოვლენა, რომელიც მოქმედებს მის გრძნობათა ორგანოებზე და იწვევს შეგრძნებას. ამ დებულების სწავლების პროცესზე გადატანა ნიშნავს, რომ სწავლის პროცესში მოსწავლის გრძნობათა ორგანოებზე უნდა იმოქმედოს რეალურმა საგანმა ან მოვლენამ, რომელიც მოქმედებს მის გრძნობათა ორგანოებზე. მაშასადამე, თვალსაჩინოების პრინციპი გულისხმობს მოსწავლეების მიერ საგნებსა და მოვლენებზე უშუალო დაკვირვებას (გრძნობადი ორგანოების მონაწილეობით) და ამ საფუძველზე ამ მოვლენებისა თუ საგნების აღქმა-შესწავლას მასწავლებლის ხელმძღვანელობით.

თვალსაჩინოების გაგების თვალსაზრისით, შეიძლება გავარჩიოთ ორი განსხვავებული შეხედულება: ერთნი თვალსაჩინოებად გულისხმობენ ისეთ სწავლებას, რომელიც დამყარებულია მხოლოდ და მხოლოდ ოპტიკურ, მხედველობით შეგრძნებებზე - ე.წ. ვიზუალური აღქმა (ვიწრო გაგება). მეორენი თვალსაჩინოების პრინციპს არ შემოფარგლავენ მხოლოდ „თვალის“, „დანახვით“ და ამ პრინციპად ესმით ისეთი სწავლება, რომელიც დამყარებულია ზოგადად გრძნობად აღქმაზე (ფართო გაგება). ეს შეხედულება, მიუხედავად იმისა, რომ ტერმინი „თვალსაჩინოების პრინციპი“, ფორმალურ საზღვრებს სცილდება, გაცილებით სწორია და პრაქტიკით დადგენილი.

თვალსაჩინოებას მიმართავენ როგორც ახალი სასწავლო მასალის შესწავლა-დამუშავებისას, ისე ძველი მასალის გამეორების - ცოდნის განმტკიცებისა და სისტემაში მოყვანის დროს.

პირველ შემთხვევაში:

ა) უშუალო დაკვირვებითი პროცესი, როცა მოსწავლეები მასწავლებლის ხელმძღვანელობით უშუალოდ აკვირდებიან შესასწავლ თვალსაჩინო საგნებსა თუ მოვლენებს, ან აყენებენ ცდას, ასრულებენ პრაქტიკულ სავარჯიშოებს (ხატვა, ხაზვა, ხელსაწყოების გაკეთება და სხვა).

ბ) დემონსტრირებითი ხასიათის თვალსაჩინოება, როცა მასწავლებელი მიმართავს საგნის, მოდელის ან სხვა დინამიკური, მოძრავი თვალსაჩინო ობიექტის თუ ცდის დემონსტრირება-ჩვენებას და მასზე ახსნა-განმარტების მიცემას;

გ) ილუსტრირებული ხასიათის თვალსაჩინოება, როცა მასწავლებელი ამა თუ იმ საკითხზე მიცემული განმარტება-დასკვნების შემდეგ ან მის პროცესში აჩვენებს სხვადასხვა თვალსაჩინო მასალას (სურათს, რუკას, სქემას და სხვა).

მ ე ო რ ე შ ე მ თ ხ ვ ე ვ ა შ ი მასწავლებელი უმთავრესად თვალსაჩინოებას მიმართავს მაშინ, როდესაც ცალკე აღებული გაკვეთილის ან რამდენიმე გაკვეთილის, ანდა თემის მიხედვით ცოდნის გამოვლენისა და ვარჯიშის დროს ხელახლა საჭირო ხდება ძირითადი, ყველაზე არსებითი თვალსაჩინო მასალების ილუსტრირება. ეს შეიძლება თვითონ მოსწავლემ გააკეთოს, ან, თუ ამას მოსწავლეები ვერ ახერხებენ, მასწავლებელმა მიმართოს მათ გამოყენებას.

თვალსაჩინოებას იყენებენ მოსწავლეთა ცოდნის შეფასების დროსაც, როცა ამას მოითხოვს საგნის თუ მასალის სპეციფიკა. ასეთ შემთხვევაში მოსწავლეებმა ცოდნა უნდა გამოავლინონ არა მარტო სიტყვიერი პასუხებით, არამედ საჭირო თვალსაჩინო მასალების გამოყენებითაც.

პრაქტიკით დადასტურებულია, რომ თვალსაჩინოება დაბალ კლასებში უფრო მეტად გამოიყენება, ვიდრე მაღალში, რადგან ბავშვის აზროვნება დაბალ ასაკში უპირატესად საგნობრივ-კონკრეტულია. დაბალი ასაკის ბავშვის გამოცდილების სფერო ძალიან მცირეა, მას ყველაფერი თვალსაჩინოდ უნდა მისცე. მაღალ კლასებში ბავშვის აზროვნება აბსტრაქტულია, მას თვალსაჩინოების სფერო უფრო ფართო აქვს, ბევრი უკვე იცის, ამიტომ ყველაფრის თვალსაჩინოდ მოტანა არ არის აუცილებელი. ამ შემთხვევაში თვალსაჩინოების როლს ასრულებს მასწავლებლის სიტყვა. ყოველივე ეს გათვალისწინებულია თვით პროგრამებითაც. პროგრამაზე დაყრდნობით მასწავლებელმა ზუსტად უნდა გაითვალისწინოს სწავლებაში გამოსაყენებელი მეთოდები და ისე განახორციელოს ისინი, რომ ყოველმხრივ ხელი შეუწყოს

მოსწავლეების მიერ საგნისა და მოვლენის არსის რაც შეიძლება ღრმად გაგება-შეთვისებას.

თვალსაჩინო სწავლება უპირისპირდება რა ზეპირსიტყვიერ, ვერბალურ სწავლებას, არ უარყოფს ცოცხალ სიტყვას-მასწავლებლის ახსნას, განმარტებას, განსაზღვრებას და ა.შ. ამიტომ თვალსაჩინოება სკოლაში, გაკვეთილზე, წმინდა სახით არც კი შეიძლება იყოს წარმოდგენილი, სწავლების პროცესში მას თან უნდა ახლდეს მასწავლებლის ცოცხალი სიტყვა.

თვალსაჩინო სწავლება ხორციელდება:

1. საგანსა და მოვლენაზე უშუალო დაკვირვებით;
2. ან საგნის ამსახველ მოდელზე დაკვირვებით;
3. ან საგნის ამსახველ სურათზე დაკვირვებით;

„ან“ არ ნიშნავს იმას, რომ თუ ერთ რომელიმე საკითხზე გვაქვს, ვთქვათ, უშუალო საგანი, ამავე საკითხზე იმავე გაკვეთილზეც არ გამოვიყენოთ მოდელი, სურათი და ა.შ. შეიძლება გამოვიყენოთ სამივე ერთად. დაკვირვების საგანს, მოდელსა თუ სურათს დიდაქტიკურ მასალებს უწოდებენ. ყოველი დიდაქტიკური მასალა და ხელსაწყო უნდა იყოს მეცნიერულად გამართული, ზუსტად შეესიტყვებოდეს პროგრამისა თუ ცალკე აღებული გაკვეთილის მასალის შინაარსს, იძლეოდეს საგანსა თუ მოვლენაში ნათლად, ზუსტად და ადვილად ჩაწვდომის შესაძლებლობას, უპასუხებდეს მოსწავლეთა განვითარების თავისებურებას, იყოს მიმზიდველი, საინტერესო. დიდაქტიკური მასალების გამოყენებისას აუცილებელია დავიცვათ შემდეგი მეთოდოლოგიური წესები:

- ა) მასწავლებლის შესავალი სიტყვა ამა თუ იმ მოვლენასა თუ საგანზე დაკვირვების წინ;
- ბ) საგანსა თუ მოვლენაზე მოსწავლეთა დაკვირვება და ყურადღების გამახვილება განსაკუთრებით იმ მხარეზე, რაც სასწავლო ამოცანიდან გამომდინარეობს;
- გ) გზადაგზა განმარტების მიცემა;
- დ) მოსწავლეთა მიერ ნანახის თუ გაკეთებულის შეთვისების ხარისხის გარკვევა მასწავლებლის მიერ.

სწავლებაში თვალსაჩინოების გამოყენებას საკმაოდ დიდი ხნის ისტორია აქვს, მას მიმართავდნენ ჯერ კიდევ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე რამდენიმე საუკუნის წინ ეგვიპტის, საბერძნეთის, რომის და სხვა ძველი ქვეყნების სკოლებში. ძველია აგრეთვე სწავლებაში თვალსაჩინოების გამოყენების იდეა, რაც დაკავშირებულია უდიდესი ანტიკური მოაზროვნის-არისტოტელეს სახელთან, მაგრამ ადრეული შუა საუკუნეების მანძილზე სწავლებაში თვალსაჩინოების გამოყენების საკითხი როგორც პრაქტიკულად,

ისე თეორიულად, დავიწყეს და განდევნეს. ამ საკითხს პირველად ყურადღება მიაქცის ადრინდელმა ჰუმანისტებმა მხოლოდ მე-17 საუკუნეში, ეპოქის მოთხოვნათა შესატვისად. თვალსაჩინოების პრინციპი, ერთგვარი დასაბუთებული სახით, როგორც „სწავლების ოქროს წესი“, მოცემულია იან ამონ კომენსკის პედაგოგიურ მოძღვრებაში. ამ დროიდან თვალსაჩინოების პრინციპმა მოქალაქეობრივი უფლება მოიპოვა როგორც თეორიაში, ისე სწავლების პრაქტიკაში.

კომენსკიმ თვალსაჩინოების პრინციპი გამოიყვანა რეალური აღზრდის მოთხოვნილებიდან, კერძოდ, მის მიერ წამოყენებულ სწავლების ბუნების შესაბამისობის იდეიდან. თვალსაჩინოების უდიდესი პედაგოგიური მნიშვნელობის შესახებ კომენსკი წერს: „თუ გვინდა მოსწავლეებს ჩავუნერგოთ ქმშარიტი და ნამდვილი ცოდნა, უნდა ვეცადოთ საერთოდ ყველაფერი ვასწავლოთ პირადი დაკვირვებისა და გრძნობადი თვალსაჩინოების გზით“.

თვალსაჩინოების განხორციელებისათვის გაკვეთილზე კომენსკი სახავს სამ გზას:

1. დაკვირვება რეალურ საგანზე;
2. დაკვირვება მოდელებზე თუ რეალური საგანი არ არის;
3. დაკვირვება სურათზე.

ამასთანავე, კომენსკი სახელმძღვანელო წიგნს თვლის ცოდნისა და სწავლების უმთავრეს წყაროდ და მოითხოვს მის აგებას თვალსაჩინოების პრინციპზე. თვით მის მიერვე შედგენილ სახელმძღვანელოებში - „ხილული ქვეყანა სურათებში“ და „ენათა ღია კარების“ წინასიტყვაობაში კომენსკი წერს: „გახსენით ეს წიგნი და იქ თქვენ თვალსაჩინოდ დაინახავთ მთელ სამყაროს“.

კომენსკის შემდეგ არ დარჩენილა არც ერთი ფილოსოფოსი და პედაგოგი, რომელსაც თავისი აზრი არ გამოეთქვას სწავლებაში თვალსაჩინოების პრინციპის აუცილებლობაზე, მაგრამ თვალსაჩინოების პრინციპის შემდგომი დასაბუთება და მაღალ მეცნიერულ დონეზე მისი განხორციელების გზების გაშუქება მოცემულია უშინსკის დიდაქტიკურ მოძღვრებაში, რომლის სრულად დახასიათება და შესწავლა ცალკე სფეროს საგანია და ამდენად აქ არ მოვიტანთ.

არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ დიდი ქართველი საზოგადო მოღვაწისა და სასკოლო სახელმძღვანელოების ავტორის, იაკობ გოგებაშვილის დამოკიდებულება თვალსაჩინოების პრინციპისადმი სწავლების პროცესში. მოვიტანთ რამდენიმე ციტატას გოგებაშვილის ნააზრევებიდან:

„ვისაც კი სურს, რომ ყმაწვილი გონების გახსნაში და სწავლაში გზაზედ დააყენოს და განათლების მიღება გაუადვილოს, ის უთუოდ უნდა ეცადოს სწავლა იმ საგნებიდან დააწყებინოს, რომლებიც ყმაწვილებზედ უფრო ახლო არიან, ის გრძნობა–გონებას აზიდავენ და ადვილათ შეითვისებენ. (ი.გოგებაშვილი, რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. VI გვ. 6)

„უჩვენე ყმაწვილს თვალთა ის საგანი, რაზედაც ელაპარაკები. ან მისი სურათი მაინც, თუ გსურთ, რომ იმან იმის ჭეშმარიტი წარმოდგენა გამოხატოს გონებაში“.

(ი.გოგებაშვილი, რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. VI გვ. 8)

თავად სახელმძღვანელოები ი.გოგებაშვილისა - დედა ენა, ბუნების კარი და რუსკოე სლოვო, სწორედ ამ პრინციპითაა (და სხვა დიდქტიკური პრინციპებით) შექმნილი და, შეიძლება ითქვას, საქართველოში პირველი სასწავლო სახელმძღვანელოებია, რომლებიც მეცნიერულ-პედაგოგიკურ მეთოდოლოგიას ეფუძნება ამ თვალსაზრისით.

შეგნებულობისა და აქტიურობის პრინციპი. ამ პრინციპის განხორციელებისას უშუალოდ ამოვდივართ შემეცნების თეორიიდან. ბავშვმა რომ ცოდნა შეიძინოს, აუცილებელია აღქმული მასალის (თვალსაჩინოება) ირგვლივ განყენებული აზროვნების პროცესის წარმართვა, რათა ცოდნა შეგნებული გახდეს. შეგნებულობა სწავლებაში ნიშნავს მოსწავლის მიერ სასწავლო მასალის გააზრებულად შეთვისებას. სხვადასხვა კავშირებისა თუ ურთიერთმიმართებების დადგენას, ამ მოვლენის გამომწვევი ზოგადი კანონზომიერებების გახსნას. ცხადია, ყოველივე ამაში მოსწავლეს ეხმარება მასწავლებელი, რომელიც მასალის ახსნისას იყენებს ანალიზისა და სინთეზის, ინდუქციისა და დედუქციის მეთოდებს, ცდილობს მოსწავლეს მიაწოდოს არა შიშველი ფაქტი, არამედ ასწავლოს მოსწავლეებს ამ ფაქტის არსში ჩაწვდომა, ასწავლოს მათ გონებაში გადაამუშაონ ყოველი კონკრეტული მოვლენა ან საგანი, რომელიც აღიქვს. მაგრამ ყოველივე ეს შეუძლებელია თვით მოსწავლის აქტიურობის გარეშე, რადგან მოსწავლე სწავლის პროცესში (და საერთოდ აღზრდის პროცესში) მოქმედების პასიური ობიექტი არ არის, არამედ სუბიექტია, პიროვნებაა, რომელიც უშინსკის სიტყვებით, რომ ვთქვათ „კი არ ემზადება ცხოვრებისათვის, არამედ უკვე ცხოვრობს“. აქტიურობა ადამიანის ქცევის ფორმაა. ქცევა კი, მარტივად რომ ვთქვათ, ადამიანსა და სინამდვილეს შორის დამოკიდებულებაა. ქცევის გარეშე არანაირი მოქმედება არ შეიძლება. ე. ი. აქტიურობის გარეშეც არავითარი მოქმედება არ ხდება. ამიტომ აქტიურობა მოსწავლის

ქცევის, მოქმედების ის აუცილებელი ფორმაა სწავლის პროცესში, რომლითაც შეგნებული და მტკიცე შეთვისება ხორციელდება. ამდენად, მოსწავლეთა შეგნებულობა სწავლების პროცესში არ შეიძლება გავთიშოთ მოსწავლეთა აქტიურობისაგან და პირიქით. მოსწავლეთა აქტივობის გამომწვევ ერთ-ერთ არსებით პირობას სწავლებაში ინტერესი წარმოადგენს. ინტერესი იწვევს მოსწავლის დადებით განწყობას სწავლისადმი. თუ მოსწავლე დაინტერესდა შესასწავლი მასალით, მას შეუძლია ნებისმიერი სიძნელის, წარუმატებლობის გადალახვა. იმისათვის, რომ გამოიწვიოს მოსწავლის ინტერესი სწავლისადმი, მასწავლებელმა რაც შეიძლება მრავალფეროვანი უნდა გახადოს სწავლება, ყველანაირად უნდა ეცადოს დაინტერესოს მოსწავლე შესასწავლი მასალით, მიმართოს სწავლების სხვადასხვა მეთოდებსა და ხერხებს, არ შემოიფარგლოს კონკრეტული ფაქტებითა და ცნობებით, არამედ დაანახოს მოსწავლეებს ამ ფაქტებისა და ცნებების პრაქტიკაში გამოყენების მაგალითები და აუცილებლობა. მოვიტანთ ი.გოგებაშვილის ციტატას სწავლების პროცესში შეგნებულობისა და აქტიურობის პრინციპის გამოყენების შესახებ - „ზურგი უნდა შევაქციოთ ყალბ ცოდნას, ფორმულების ზეპირობას და შევდუგეთ შეძენას ნამდვილის, ჭეშმარიტის ცოდნისას.... (ი.გოგებაშვილი, რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. V გვ. 659)

აღზრდა, განათლება და სწავლება შეუძლებელია განხორციელდეს მოსწავლეთა მიერ ცოდნა-ჩვევების შეგნებულად და აქტიურად შეთვისების გარეშე. ამიტომაც შეგნებულობა და აქტიურობა სკოლის მთელი სასწავლო-აღმზრდელობითი მუშაობის ერთ-ერთი ძირითადი დიდაქტიკური პრინციპია. შეგნებულობა და აქტიურობა აღზრდის საგანსაც შეადგენს. იგი მთლიანად პიროვნების ჩამოყალიბების უმთავრესი დიდაქტიკური პრინციპია. საგანთა და მოვლენათა დრმა და საფუძვლიანი გაგება, შესწავლა, საზოგადოებრივი პრაქტიკისადმი აქტიური და შეგნებული დამოკიდებულება - აი ძირითადი ამოცანა შეგნებულობისა და აქტიურობის პრინციპზე დაფუძნებული სწავლებისა სკოლაში.

თეორიისა და პრაქტიკის ერთიანობის პრინციპი. თეორიისა და პრაქტიკის ერთიანობის პრინციპი, შეიძლება, ითქვას, არა მარტო პრინციპია, არამედ სწავლებისა და აღზრდის ძირითადი კანონიცაა, რადგან ცოდნას არავითარი აზრი არა აქვს, თუ იგი პრაქტიკულად ვერ გამოიყენა მოსწავლემ. ეს პრინციპი გულისხმობს მოსწავლეთა აუცილებელ მომზადებას თეორიული ცოდნის სხვადასხვა პრაქტიკულ სიტუაციაში

გამოყენებისათვის. მოსწავლეებს ნათლად უნდა ჰქონდეთ წარმოდგენილი ამა თუ თეორიული ცოდნის პრაქტიკაში გამოყენების აუცილებლობა და მათ, საჭიროების შემთხვევაში, კიდევ უნდა შეძლონ ეს, წინააღმდეგ შემთხვევაში მათ ცოდნას არავითარი ღირებულება არ ექნება. ამ პრინციპით უნდა წარმოებდეს ყველა სასწავლო დისციპლინის სწავლება, მისი განხორციელებისათვის აუცილებელია: ა) ყველა საგნის პროგრამა, სახელმძღვანელო და მასწავლებლის მიერ ახსნილი მასალა აგებული იყოს იმ თვალსაზრისით, რომ რაც შეიძლება ნათლად წარმოიდგინოს მოსწავლემ შეძენილი ცოდნის პრაქტიკაში გამოყენების აუცილებლობა. ეს გარდა იმისა, რომ მოსწავლის ცოდნას მიზანმიმართულს ხდის, ამავე დროს ხელს უწყობს ამ ცოდნის გადრმაჟებას და განმტკიცებას; ბ) სწავლებაში გამოყენებული უნდა იქნეს ორგანიზაციის სხვადასხვა ფორმა, ექსკურსია, ლაბორატორიული და პრაქტიკული სამუშაოები. ჰუმანიტარული საგნების სწავლებისას, მოსწავლეებს სხვადასხვა შედარებითი მაგალითების მოტანით მასწავლებელმა უნდა დაანახოს ამ დისციპლინების ზნეობრივ-აღმზრდელობითი მნიშვნელობა ადამიანთა საზოგადოებისთვის. გ) შესაძლებელია მოსწავლეთა მუშაობა სასწავლო საცდელ ნაკვეთებზე

თეორიისა და პრაქტიკის ერთიანობის პრინციპის გამოყენება შეიძლება ყველა იმ შემთხვევაში, როცა აუცილებელია, რომ მოსწავლემ ნათლად დაინახოს თეორიის მნიშვნელობა პრაქტიკისათვის და პირიქით. ზოგჯერ შესაძლებელია პრაქტიკა გახდეს წინამორბედი მოსწავლის თეორიული დაინტერესებისა, რათა გამოვიწვიოთ მოსწავლეთა ინტერესი სწავლებისადმი. ეს პრინციპი, თავისი არსით, შემეცნების როგორც პირველ, ასევე, მეორე საფეხურს ეთანადება, როგორც გრძნობად აღქმას, ასევე, ლოგიკურ აზროვნებას.

ამგვარად, თეორიისა და პრაქტიკის ერთიანობის პრინციპი გამოიყენება მოსწავლეთა მიერ ცოდნის შეთვისების სხვადასხვა ეტაპებზე. ყველა შემთხვევაში ამ პრინციპის ამოცანა თეორიული მასალის ღრმა და საფუძვლიანი შეთვისება ამ ნიადაგზე მოსწავლეთა მომზადება პრაქტიკული საქმიანობისათვის.

ცოდნის სისტემატურობისა და თანმიმდევრობის პრინციპი. ცნობილია, რომ ნებისმიერი საქმიანობის წარმატებას განაპირობებს ამა თუ იმ მოქმედების სისტემატური ხასიათი. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სისტემატურობა სწავლების პროცესში. სწორედ ამას გულისხმობს სისტემატურობისა და თანმიმდევრობის პრინციპი, რომელიც ეფუძნება შესასწავლი საგნების მეცნიერულ ლოგიკას და ბავშვის აზროვნების

განვითარების კანონზომიერებებს. სისტემატურობა და თანმიმდევრობა ნიშნავს მტკიცე ლოგიკურ კავშირს შესათვისებელ მასალებს შორის. ლოგიკურობა კი ნიშნავს, რომ მომდევნო აუცილებლობით გამომდინარეობდეს წინა მასალიდან და წინა თავისი დასრულებისათვის აუცილებლად თხოულობდეს მომდევნო მასალას. სწავლების პროცესის ამგვარი აგება, აუცილებელია არა მარტო მეცნიერების სისტემის გაგებისათვის, არამედ ხელს უწყობს ბავშვის ლოგიკური აზროვნების განვითარებას.

თუ მივყვებით დაშვებას, რომ სწავლების მეთოდოლოგიურ საფუძველს შემეცნების თეორია წარმოადგენს, სისტემატურობისა და თანმიმდევრობის პრინციპი შემეცნების მეორე საფეხურის, ლოგიკური აზროვნების უკეთ განხორციელებას და გაძლიერებას ემსახურება, ისევე, როგორც შეგნებულობისა და აქტიურობის პრინციპი.

მეცნიერების დაუფლება მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება, თუ მას სწავლობ სისტემატურად და სწავლება აგებულია ამ მეცნიერების შინაგანი ლოგიკიდან გამომდინარე. წინააღმდეგ შემთხვევაში სწავლება არა მარტო გაძნელებდა, არამედ შეუძლებელიც კი გახდება. მაგ.; ვერ ასწავლი ბავშვს გამრავლებას, თუ მან არ იცის მიმატება, ვერ ასწავლი რთული წინადადების გარჩევას, თუ არ იცის მარტივი წინადადება და ა.შ. მაშასადამე, თანმიმდევრობა გულისხმობს ლოგიკურ კავშირს შესასწავლ მასალებს შორის, რომ სწავლების პროცესში მიმდინარეობდეს მასალის თანმიმდევრული შეთვისება მარტივიდან რთულისაკენ, ხოლო სისტემატურობა გულისხმობს მოსწავლისა და მასწავლებლის სისტემატურ მუშაობას, რათა ბოლოს და ბოლოს მოსწავლის ცნობიერებაში ჩამოყალიბდეს არა ცალკეული ფაქტები, არამედ მეცნიერებათა სისტემები და კანონზომიერებანი.

ცოდნის სისტემატურობისა და თანმიმდევრობის პრინციპის განსახორციელებლად საჭიროა:

1. სასწავლო დისციპლინის სწავლება იმ თანმიმდევრობით, როგორც ეს სტაბილური პროგრამით არის გათვალისწინებული;

2. სასწავლო დისციპლინის პროგრამით გათვალისწინებული წლიური კურსის თანმიმდევრულად განაწილება სასწავლო დროის მანძილზე (წლის, სემესტრების და გაკვეთილების მიხედვით);

3. ყოველი გაკვეთილისათვის გეგმით გათვალისწინებული მასალის ზუსტად, თანმიმდევრულად მიწოდება მოსწავლეთათვის, გაკვეთილის მასალის დაშენება წინა გაკვეთილზე შეთვისებულ ცოდნაზე იმგვარად, რომ ყოველ ცალკე გაკვეთილზე

მიღებული ცოდნა არ წარმოადგენდეს ცოდნათა სისტემიდან ამოგლეჯილ საკითხს, არამედ საგნის მეცნიერული სისტემის ორგანული ნაწილი იყოს;

4. სწავლების პროცესის წარმართვა: ა) ნაცნობიდან უცნობისაკენ ბ) მარტივიდან რთულისაკენ; გ) ადვილიდან ძნელისაკენ; დ) ახლობელიდან შორეულისაკენ.

ცოდნის სისტემატურობისა და თანმიმდევრობის პრინციპით სწავლება ხორციელდება უძველესი დროიდან. მის მნიშვნელობაზე სწავლების პროცესში სერიოზული მოსაზრებები აქვთ გამოთქმული კომენსკის, დისტერვერგს, უშინსკის, გოგებაშვილსა და სხვა მეცნიერებს.

„მახლობლიდან გადასვლა შორეულზედ, ნაცნობიდან უცნობზედ, მარტივიდან რთულზედ, კონკრეტულიდან აბსტრაქტულზე და სხვანი, უკვე საკმაოდ არის გავრცელებული ჩვენს საზოგადოებაში, ხოლო კონკრეტული ანალიზი კი ძალიან იშვიათია“. (ი.გოგებაშვილი, რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. V გვ. 659)

ცოდნის მტკიცედ შეთვისებისა და გამეორების პრინციპი. ცოდნა-ჩვევების სრულფასოვნების მაჩვენებელია არა მარტო ის, თუ რამდენად გააზრებული და გაცნობიერებულია ეს ცოდნა-ჩვევა მოსწავლის მიერ, არამედ ისიც, თუ რამდენად დრმად, საფუძვლიანად და მტკიცედ აქვს შეთვისებული ის მოსწავლეს. ამიტომ ცოდნის მტკიცედ შეთვისებისა და გამეორების პრინციპი სწავლების ზოგადმეთოდიკურ, დიდაქტიკურ პრინციპს წარმოადგენს. თუ სწავლების სხვა დიდაქტიკური პრინციპები (თვალსაჩინოების, შეგნებულობისა და აქტიურობის, სისტემატურობისა და თანმიმდევრობის, თეორიისა და პრაქტიკის ერთიანობის) ახალი ცოდნის შეთვისების პროცესის განხორციელებას ემსახურებიან, ცოდნის მტკიცედ შეთვისებისა და გამეორების პრინციპი უკვე შეთვისებული ცოდნის მეხსიერებაში შენარჩუნებასა და განმტკიცებას გულისხმობს, შეთვისებული ცოდნის საფუძველზე ძირითადის და მეორეხარისხოვანის დიფერენცირებას, დასკვნის გაკეთებას გულისხმობს, რათა შეთვისებული ცოდნა ყოველთვის თან ახლდეს ადამიანს. ცოდნა, რომელიც მტკიცედ არ არის შეთვისებული, ბუნებრივია, ვერ გამოიყენება საჭიროებისამებრ პირველი მოთხოვნილებისთანავე. შემეცნების თეორიის მიხედვით, ლოგიკურ აზროვნებას დასკვნა მოჰყვება და შესაბამისად, დასკვნისთვის აუცილებელია სწავლების პროცესში ცოდნის მტკიცედ შეთვისებისა და გამეორების პრინციპის გამოყენება..

ეს პრინციპი გულისხმობს, უპირველეს ყოვლისა, სასწავლო მასალის ისე

მიწოდებას, რომ მას მოსწავლე მტკიცედ იხსომებდეს და ამ საფუძველზე უნარი შესწევდეს თავისუფლად ადადგინოს მეხსიერებაში ის, რაც მან ადრე სწავლების პროცესში ადიქა და აითვისა.

ცოდნის მტკიცედ შეთვისების განხორციელებისათვის მასწავლებელს უამრავი გზა და საშუალება გააჩნია. ასეთებადაა მიჩნეული უკლებლივ ყველა დიდაქტიკური პრინციპის დაცვა და მომარჯვება, ახალ მასალაზე გადასვლა ძველის შეგნებულად შეთვისების შემდეგ, მისაწოდებელი მასალის მოსწავლეთა ინტერესებთან, ასაკთან და ცოდნის დონესთან შესაბამისობა, მოსწავლეთა ცოდნის სისტემატური შემოწმება და შეფასება, მოსწავლეთა მიერ ცოდნის გადაცემის პედაგოგიკური და დიდაქტიკური მოთხოვნები და ა.შ. მაგრამ, ცოდნის მტკიცედ და შეგნებულად შეთვისების საქმეში, ყველა ამ მოთხოვნასთან შედარებით, ვრცელი და განსაკუთრებული ადგილი გამეორებას ეთმობა, რადგან აქსიომადაა მიღებული ანტიკური დებულება - „გამეორება სწავლის ღედა“. ცოდნის მტკიცედ შეთვისების რეალიზაცია თითქმის მთლიანად ემთხვევა გამეორებას. გამოთქმას - „თითქმის მთლიანად ემთხვევა“ ვიყენებთ იმის გამო, რომ ცოდნის მტკიცედ შეთვისებისათვის, გამეორების გარდა, სხვაზე რომ არაფერი ვთქვათ, განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა სხვა დიდაქტიკური პრინციპების - შეგნებულობისა და აქტიურობის, თვალსაჩინოების, სისტემატურობისა და თანმიმდევრობის და სხვა - სრულყოფილად განხორციელება, რადგან ამ პრინციპების გარეშე მოსწავლეს, ცხადია, არ ექნება ცოდნა, და მის განმტკიცებაზე საუბარიც ზედმეტი იქნება, მაგრამ ამ პრინციპების განხორციელების მიუხედავად, ცოდნის მტკიცედ შეთვისების პრინციპი თითქმის მთლიანად დარღვეული აღმოჩნდება და მოსწავლის დავიწყების კოეფიციენტი მაღალი იქნება, თუ განვლილი მასალის გამეორება სათანადო დონეზე არ არის დაყენებული. გამეორება ცოდნის მტკიცედ შეთვისების შუაგულშია მოქცეული, არსობრივი ღირებულებისაა, მის გარეშე არ არსებობს ცოდნის მტკიცედ შეთვისება. მტკიცედ შეთვისება კი სწავლების ეფექტურობის აუცილებელი პირობაა. შესწავლილი მასალის მტკიცედ და შეგნებულად შეთვისება სწავლების ცენტრალური ამოცანაა, რადგან ცნობილია, რომ რამდენადაც დიდია დავიწყების კოეფიციენტი, იმდენად რთულდება ახალი მასალის ხარისხობრივად და შეგნებულად შეთვისება. მაშასადამე, დავიწყების მაღალი კოეფიციენტი გამორიცხავს შეგნებულობას და, ე.წ. წარმატებულ სწავლებას, ამდენად, გამეორება ცოდნის მტკიცედ შეთვისების დასაყრდენი და ამოსავალია.

გამეორება არ არის, ადრე შეთვისებული ცოდნის უბრალოდ აღდგენა მეხსიერებაში, არამედ იგი აქტიური პროცესია, რომლის დროსაც ხდება ახალი ამოცანის გადაწყვეტა ადრე შეთვისებული ცოდნის აღდგენის საფუძველზე. მაშასადამე, გამეორების არსი ახალი ამოცანის გადაწყვეტის ნიადაგზე გავლილი მასალის აქტიური, შეგნებული და შემოქმედებითი აღდგენაა, რასაც აუცილებლობით ამ ადრე შეთვისებული ცოდნის არა მხოლოდ მეხსიერებაში შენარჩუნება, არამედ მისი გადრმავება და გაფართოება მოჰყვება შედეგად. რაციონალურად ორგანიზებული გამეორების პირობებში მოსწავლე შეიცნობს ახალ კონკრეტულ ფაქტებს, დრმად განჭვრეტს ცალკეული მხარეების, დამოკიდებულებებს, ურთიერთკავშირებს, ადარებს მათ ერთმანეთს და ახლებურად ხედავს დასკვნებს. ყოველივე ამით ღმავდება ცოდნის პორიზონტი, ფართოვდება მისი შინაარსი და მოცულობა და იზრდება ცოდნის შეგნებულობისა და სიმტკიცის ხარისხი. ცხადია, ყოველივე ეს ამზადებს ნიადაგს ახალი მასალის შეგნებულად შეთვისებისათვის და, მაშასადამე. ზრდის სწავლების ეფექტურობას. ასეთ გამეორებას აქტიური გამეორება ეწოდება.

გამეორება აუცილებლად აქტიური უნდა იყოს. კ. უშინსკის აზრით, „აქტიური გამეორება მდგომარეობს იმაში, რომ მოსწავლე დამოუკიდებლად, ისე, რომ არ აღიქვამს შთაბეჭდილებას გარე სამყაროდან, აღადგენს თავის თავში მის მიერ უკვე წინათ აღქმულ წარმოდგენებს“, ხოლო პასიურია გამეორება, როცა ხდება ადრე აღებული და შეთვისებული მასალის ხელმეორედ, მესამედ ან მეოთხედ აღქმა, უბრალოდ აღდგენა და მოგონება იმისა, რაც ადრე იყო ნასწავლი. ასეთი გამეორების დროს, რაც სამწუხაროდ ძალზე ხშირია, ჩვენს სკოლებში, მოსწავლე მექანიკურად და ფორმალურად აღიდგენს ადრე განვლილს, უფრო ხშირად სრულადაც არ აღადგენს მას და ამით, სინამდვილეში ზიანს აყენებს ადრე შეთვისებული ცოდნის მოცულობას, სიდრმესა და შეგნებულობას. ეს კი იწვევს მოსწავლის აქტიურობის მინიმუმამდე დაყვანას, ხოლო აქტიურობის გარეშე შეუძლებელია სწავლება. აქედან, ბუნებრივია, რომ მასწავლებლის უპირველესი მოვალეობაა აღმოფხვრას სწავლების პროცესიდან პასიური გამეორება და მიმართოს მხოლოდ აქტიურ გამეორებას, რაც ხელს უწყობს მოსწავლის საერთო სასწავლო აქტიურობის განვითარებას, როგორც მისი ქცევის უმთავრეს ფორმას.

გამეორების როლისა და დანიშნულების შესახებ სწავლების პროცესში სერიოზული მოსაზრებები აქვს გამოთქმული პედაგოგიკის თითქმის ყველა კლასიკოსს - კომენსკის, დისტერვერგს, უშინსკის და სხვა. კლასიკური პედაგოგიკის შესანიშნავი

წარმომადგენელი, პედაგოგიკის მეცნიერების ფუძემდებელი საქართველოში ი. გოგებაშვილი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა გამეორებას. „დედაენის“ ანალიზი გვარწმუნებს, რომ იგი მთლიანად გამეორებაზეა აგებული. ყოველი ახალი შესასწავლი ასო რამდენჯერმე მეორდება სხვადასხვა კონტექსტში სიძნელის შესაბამისად, რათა განმტკიცდეს მოსწავლეთა მეხსიერებაში. მიუხედავად იმისა, რომ მოსწავლეთა განვითარების ამ დონესა და ოთხი-ხუთიოდე ასოს ცოდნის პირობებში ძნელია გამეორებისას ანგარიში გაუწიოთ ყველა დიდაქტიკურ მოთხოვნას, ი. გოგებაშვილი მაინც ახერხებდა დაეცვა გამეორების შემდეგი დიდაქტიკური წესები: ძნელად შესათვისებელის უფრო ბევრჯერ გამეორება, ასო-ბგერებისა და ცალკეული სიტყვების იზოლირებულად და ფრაზებში გამეორება, გამეორება გადაცემული ცოდნის მთლიანობისათვის, გამეორება გავლილი მასალის დავიწყების თავიდან აცილებისათვის და სხვა. „უმთავრესი დანშნულება ანბანისა ის არის, რომ კითხვის სწვლება გაუადვილდეს ბავშვსა, თვალი გაუტყდეს მას ასოების ჰარჩევაში, მიეჩვიოს მათს დასახელებას დროთ, სწრაფად. ამ თავის აზრს ანბანი მით უფრო ჩქარა მიეწევა, რავდენადაც უფრო ხშირად იმეორება სიტყვებში, და ფრაზებში ის ასო, რომელიც ბავშვმა უნდა შეისწავლოს. „გამეორება დედაა სწავლისაო“... ისე არსადაა საჭირო, როგორც პირველ დაწყებითს სწავლაში“. (ი. გოგებაშვილი, რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. I. გვ. 230)

დაბოლოს, გამეორების არსის ზემოთ მოტანილი გაგებიდან გამომდინარე, ცოდნის მტკიცე შეთვისებისა და გამეორების პრინციპი სწავლების პროცესის ის ამოსავალი და სახელმძღვანელო დებულებაა, რომლის რეალიზაციით უზრუნველყოფა სასწავლო მასალის შეგნებულად აღდგენა, გადრმავება-გაფართოება, დასისტემება, ამ ფორმით მეხსიერებაში შენარჩუნება და პირველ მოთხოვნილებისთანავე პრაქტიკაში გამოიყენება.

მოსწავლისადმი ინდივიდუალური მიდგომის პრინციპი. მოსწავლისადმი

ინდივიდუალური მიდგომის დროს სწავლების ყველა ეტაპზე და ყველა მომენტში საჭიროა ვხელმძღვანელობდეთ დებულებით იმის შესახებ, რომ თითოეული ბავშვი წარმოადგენს **განუმეორებელ ინდივიდუალობას**, რომელსაც მისი ასაკობრივი ჯგუფის საერთო თავისებურებასთან ერთად ახასიათებს სპეციფიკური მხარეებიც. ჩვენი ამოცანა ის არის, რომ ეს ინდივიდუალური თავისებურებანი **ორგანულად** და, რაც შეიძლება, **ბუნებრივად** შევუთანხმოთ ჯგუფისათვის საერთოს, რომლის გარეშეც თვით

ეს ინდივიდუალური ვერ გაიშლება და ვერ განვითარდება (დ. უზნაძის ასაკობრივი გარემო). აქედან გამომდინარეობს ის მოთხოვნა, რომ მასწავლებელმა, თუ მას სურს მიაღწიოს წარმატებას სწავლებაში, პირველ ყოვლისა, ყურადღების ცენტრში უნდა მოიქციოს თითოეული მოსწავლის ყოველმხრივი შესწავლა. მოსწავლის **ხასიათი, ტემპერამენტი, ნიჭიერება, აქტივობის ბუნებრივი დონე, ნებისყოფა, ემოცია, ყურადღება, მეხსიერება, მომზადების დონე, უნარ-ჩვევები, შრომისმოყვარეობა, კომუნიკაციისა და სოციალური უნარები** და სხვა მხარეები მასწავლებლის მუდმივი დაკვირვების საგანს უნდა წარმოადგენდეს. მასწავლებელმა არასოდეს არ უნდა დაივიწყოს, რომ თუ სურს აღზარდოს ადამიანი ყოველმხრივ, ასევე ყოველმხრივ უნდა შეისწავლოს იგი (კ. უშინსკი).

სწავლების პროცესი მრავალფეროვანია შინაარსით, ორგანიზაციითა და მეთოდებით, ასევე მრავალფეროვანია მოსწავლისადმი ინდივიდუალური მიდგომის გზები. შეუძლებელია თეორიულად ინდივიდუალური მიდგომის ყველა შემთხვევის გათვალისწინება, რადგან ეს შემთხვევა იმდენია, რამდენიც ბავშვი. ამდენად, ეს პროცესი მასწავლებლის თეორიულ მომზადებასა და პიროვნულ თავისებურებებზე, სასწავლო პროცესისა და ბავშვისადმი პასუხისმგებლობით მიდგომაზეა დამოკიდებული.

სწავლების პრინციპების ურთიერთკავშირი. სწავლების ზოგადპედაგოგიკური და ლიდაქტიკური პრინციპების განხილვისას განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ მხოლოდ მათი ერთობლივი გამოყენებით შეიძლება მივაღწიოთ დასახული ამოცანის წარმატებით გადაწვეტას სასწავლო პროცესში. დაუშვებელია რომელიმე პრინციპის ჰიპერბოლიზაცია, რადგან ეს იწვევს ამა თუ იმ საგანმანათლებლო და აღმზრდელობითი ამოცანის დაქვეითებას სხვათა ხარჯზე. ზუსტად ასევე, რომელიმე პრინციპის არასრულფასოვანი შეფასება იწვევს სწავლების ეფექტურობის დაქვეითებას. მხოლოდ მათი ერთობლივი დაცვა და მომარჯვებაა გარანტი თანამედროვე სკოლის წინაშე დასახული ამოცანების მაღალხარისხოვანი გადაწყვეტისა.

